

УКРАЇНСЬКИЙ ФІЛОСОФ ТА ПЕДАГОГ ІВАН ЯКОВИЧ ЧАЛЕНКО (1873-1937): ПОСТАТЬ НА ТЛІ ЕПОХИ

У статті на основі аналізу широкого кола джерел та літератури, досліджено процес становлення та розвитку як дослідника античної філософської думки мовознавця та педагога з Полтавщини І. Я. Чаленка, талановитого вченого, непересічної особистості, що потрапила в жорна історичних подій першої половини ХХ століття. Його життя, праця та наукова спадщина надають можливість наочно побачити, що становило підґрунтя для розвитку тогочасної філософської думки в Україні, як формувалися та на що спрямовувалися філософські погляди в умовах безперервних ідеологічних змін та що в такій ситуації визначало збереження базових основ української філософії.

Наукові праці І. Я. Чаленка, які за радянських часів з ідеологічних міркувань вилучалися з книгосховищ і знищувалися, містять багато парів інформації та оригінальних наукових висновків, що надає можливість не лише зарахувати І. Я. Чаленка до кола відомих свого часу на Полтавщині та за її межами фахівців у галузі філософії та її історії, але й наголосити на необхідності приділення більш пильної уваги до наукового доробку діячів освіти (філософів, істориків, філологів та ін.), які мешкали та працювали не у великих університетських центрах, таких, як Харків, Київ, Одеса, а в невеликих містах, де тоді також розвивалися освіта і наука.

Звернено увагу на те, що в 1918 р. І. Я. Чаленко, який тоді обіймав посаду директора учительської семінарії, водночас брав активну участь у створенні Українського університету в Полтаві, читав лекції з філософії студентам його історико-філологічного факультету. До 1927 р. він викладав курси філософії, новітньої філософії, філософії історії, загальнонаукової методології, логіки, історії педагогіки в різних навчальних закладах міста. У 1921 р. його було обрано секретарем новоутвореного Полтавського інституту народної освіти. З 1920 р. він – голова педради Полтавської педагогічної школи імені М. Драгоманова. У 1925 р., коли, внаслідок тогочасних освітніх реформ педагогічну школу було реорганізовано й перетворено на Полтавський педтехнікум, І. Я. Чаленко став його директором. За різноманітні «компрометуючі», з точки зору радянського режиму, зв'язки та проукраїнські настрої з початком процесів переслідування української інтелігенції в 1927 р. І. Я. Чаленка було в адміністративному порядку вислано з Полтавщини, а в 1937 р. – фізично знищено. Наголошено, що доля вченого складалася так само, як і доля багатьох представників національної інтелігенції, які в умовах ідеологічного тиску з боку тоталітарної держави зберігали та примножували загальнолюдські та національні культурні надбання.

Ключові слова: історія філософської думки, Україна, філософія, етика, педагогіка, історична персоналістика, тоталітаризм.

На зламі ХІХ та ХХ століть суспільна свідомість та філософія, яка є її віддзеркаленням, набули суттєвих змін. Це знайшло свій вияв, насамперед, у послабленні класичної філософської системи та формуванні нової посткласичної філософії, в процесах які висунули на перше місце ідеологічну складову. Безперечно, й бурхливі політичні та соціальні події того часу також мали суттєвий вплив. Україна не залишилася поза загальносвітовою ситуацією. Зміни соціально-культурних умов, ідеологічні та політичні протистояння, Перша світова війна, події 1917-1921 рр., набуття та втрата незалежності начебто майже припинили в Україні розвиток філософської науки. Але насправді це лише здається, насамперед через те, що ми значною мірою втратили знання про тогочасну історичну реальність. Таким чином постає *проблема* щодо розуміння еволюції філософської думки, її впливу на суспільну свідомість, з'ясування умов, що

впливали на розвиток філософії і звісно на тих, для кого філософія ставала часткою життя в часи бурхливих перетворень початку ХХ століття.

Еволюція української філософії початку ХХ століття сприймається переважно як гуманітарна складова університетської освіти, що представлена видатними постатями М. Грушевського, В. Винниченка, В. Вернадського, І. Огієнка, С. Єфремова, А. Кримського. Перемога радянської влади, яка потребувала повсякчасних проявів лояльності до неї, але сама виявляла крайню нетерпимість до всього, що чинило активний або ж навіть пасивний спротив ідеології більшовизму, змінила ситуацію. Філософія та гуманітарний напрям розвитку науки загалом почали просякати ідеологією. Вкрай занепокоєна таким становищем частина вітчизняної інтелігенції була змушена виїхати до еміграції, що наклало певний відбиток та спрямувало філософські погляди в бік екзистенціалізму з помітним ірраціональним акцентом (Л. Шестов, В. Зеньківський, Г. Флоровський, О. Гіляров), або до пошуків підстав української самобутності, як ось: Д. Чижевський, який розглядаючи розвиток філософії, поєднував її з духовною історією, де філософія виконувала роль самоусвідомлення культурної самобутності; О. Кульчицький, який зосередився на особливостях української психіки як підґрунтя світогляду; Д. Донцов, який створив концепцію вольового націоналізму.

Ті з представників інтелігенції, які залишилися в Україні, здебільшого змушені були корегувати свою наукову, освітню та іншу соціальну діяльність і займатися тим, що не розходилося з «лінією партії». Доля ж тих хто відхилявся відома: М. Хвильовий – доведений до самогубства, Ю. Липа – страчений енкаведистами. Але ці широко відомі постаті, їхня доля та їхні ідеї становлять лише частину того, що насправді відбувалося в Україні у перші кілька десятиліть ХХ століття. *Актуальною* для розуміння перепитій української філософії є її історична ретроспектива і, зокрема, доля людей, які, мешкаючи на теренах України, займалися філософськими дослідженнями та транслювали філософські знання безпосередньо в своїй країні, серед свого народу. Зрозуміло, що відновити усі імена та події неможливо, але можна зробити певні кроки в цьому напрямі задля кращого розуміння того підґрунтя, на якому склалися філософські погляди у перших десятиліттях ХХ століття.

Метою статті є висвітлення на прикладі життєвого та творчого шляху І. Я. Чаленка – філософа та педагога з Полтавщини, переплетіння складних і неоднозначних процесів історичного розвитку України, еволюції філософської думки та життя окремої людини.

Щодо *ступеня розробки проблеми* варто зауважити, що сучасна література з історії вітчизняної філософії майже не містить згадок про І. Я. Чаленка, хоча в свій час цей вчений був доволі знаним у науково-освітньому середовищі. В ході дослідження використовувалися матеріали з приватних архівів, праці самого І. Я. Чаленка та відгуки про нього опубліковані його сучасниками.

Протягом відносно нетривалого періоду початку ХХ століття сталися докорінні зміни у суспільній ідеології, вона почала домінувати над іншими формами суспільної свідомості, відлуння чого ми відчуваємо й донині. Звісно, процеси змін не відбулися миттєво, а стали результатом соціальних та політичних подій у Європі, Російській імперії й, зокрема, в Україні. Ще наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. яскраво виявилися наслідки процесів, що були розпочаті «Весною народів», яка активувала національну свідомість та боротьбу націй за незалежне існування, прагнення людей до гідного життя. Російська імперія не залишилася на узбіччі цих процесів, про що свідчать проведені ліберальні реформи 60-70-х рр. ХІХ століття, але все ж, вочевидь, вони мали обмежений характер. Урядом були задіяні майже всі можливості для збереження власних ключових позицій. І зрозуміло, що будь які антиімперські прояви мали придушуватися. Маючи міцну владу в особі імператора Олександра ІІ, імперський уряд був налаштований стримувати народні рухи з використанням військової сили, поліцейського надзору та посилення русифікації, як системи протидії та стримування національних рухів. До речі, саме в цей час був прийнятий та набув чинності Валусьський циркуляр (1863 р.), згідно з яким

приписувалося: «Зробити по цензурному відомству розпорядження, щоб до друку дозволялися лише такі твори цією мовою (українською мовою – авт.), які належать до області красного письменства; пропуск же книг малоросійською мовою як духовного змісту, так і навчальних, та взагалі призначених для початкового читання народу, припинити» [Миллер, 2000]. В 1875 році було видано Емський указ, який ще більш посилив тиск на розповсюдження та використання української мови.

Доба правління Олександра III характеризувалася ще більшим політичним тиском та посиленням ідеології, про що свідчать «Маніфест про непорушність самодержавства» та «Положення про заходи щодо охорони державного порядку та громадського спокою», які набули силу з 1881 р., а також дії уряду, спрямовані на послаблення попередніх ліберальних реформ. За часів правління Миколая II – у період війн та революцій – ще більш посилювався вплив політики на життя суспільства, а отже піднеслася й роль ідеології, а точніше численних ідеологічних напрямів, які пропонували шляхи змін та манили народ «щасливим майбутнім». Ідеологія посилювала свій вплив, контролюючи філософію як форму світогляду, як систему розуміння світу та його компонентів. Філософія перетворилася начебто на суто університетську науку, служницю ідеології або захоплення інтелектуалів. Але насправді це було не так. Філософія продовжувала існувати та, більш того, чинила спротив панівній ідеології, зберігаючи головні гуманітарні цінності, аксіологічне спрямування, та формувала загальні підходи до формування народного світогляду. Філософія захищала суспільну свідомість від панування ідеології, ставала на захист загальнолюдських цінностей, надавала змогу зберігати головне в мінливому світі реформ, революцій та війн. Це можна побачити звернувшись до існування філософії поза межами університетів, поза межами того, що зберегли офіційні джерела, звернувшись до тих чий імена нині оповиті серпанком забуття, до тих, кого прибічники і впроваджувачі нової партійно-державної ідеології позбавлялися та фізично знищували.

В цьому контексті вбачається, що доля, життя, праця, вплив на інших людей однієї особи в деяких випадках може стати більш живою та яскравою ілюстрацією часу, аніж численні історичні узагальнення. Саме тому привертає увагу постать Івана Яковича Чаленка – нині незаслужено призабутого філософа та педагога з Полтавщини, непересічної особистості яка потрапила в жорна історичних подій кінця XIX – початку XX століття. Його життя, праця та філософські здобутки надають можливості наочно побачити, що ставало підґрунтям для філософії в Україні, як формувалися та на що спрямовувалися філософські погляди в умовах безперервних ідеологічних змін та що в такій ситуації визначало збереження базових основ української філософії.

І. Я. Чаленко за материнською лінією походив з давнього козацького роду, засновник якого, покозачений шляхтич Яків (Яцько) Засядько [Гавриленко, 1997, с. 79] згадується в історичних джерелах як реєстровий козак Хорольської сотні Миргородського полку (1649 р.) [Модзалевский, 1908, с. 144]. В 1659-1660 рр. він був лубенським полковником, з 1660 по 1672 рр. – лубенським полковим обозним, а в 1671-1676 рр. – городовим отаманом. Підпис полковника, серед інших, стояв під текстом Других Переяславських статей (гетьманських статей Юрія Хмельницького) від 17 жовтня 1659 р. [Заруба, 2011, с. 179-180]. Його син та онук були лютенськими сотниками. Інші нащадки – до кінця XIX ст., головним чином, священиками [Там саме, с. 665; 5].

Народився І.Я. Чаленко 23 вересня 1873 р. в селі Голубівка Прилуцького повіту Полтавської губернії (тепер Прилуцького району Чернігівської обл.) в сім'ї псаломника [Павловский, 1913, с. 50]. Оскільки суттєвих статків у родині не було, його було віддано до Роменського духовного училища, адже дітей духовних осіб тут навчали безкоштовно. Цей заклад призначався «для початкової освіти і підготовки дітей до служіння православної церкви». В училищі учням надавалася чотирикласна освіта, програма якої наближалася до програми чотирьох класів гімназій. За словами письменника П. Й. Капельгородського, який на кілька років пізніше також навчався в цьому закладі, тут перебувало близько 250 дітей віком від 9 до 18 років, яких «напишали переважно стародавніми мовами, святою

історією, катехізисом, церковнослов'янщиною, чистописанням, морили в церкві довжелезними службами, улаштували в свята нуднющі читання житій святих і туманні картини з біблійних тем...» [Капельгородський, 1982, с. 8]. Училище утримувалося на кошті, які випукувало духовенство Полтавської єпархії, і перебувало у віданні єпархіального архієрея. Безпосереднє керівництво закладом здійснювалося училищним доглядачем і його помічником, які очолювали училищне правління, до якого входили також і вчителі.

Оскільки Роменське духовне училище було тісно пов'язане з Полтавською семінарією, для багатьох його випускників освіта зазвичай продовжувалася в цьому навчальному закладі. Не став виключенням і І. Я. Чаленко.

За часів його навчання всі основні споруди Полтавської духовної семінарії розташовувалися по вул. Колонійській, № 32 (нині вул. Сковороди, № 1/3), а деякі класи – на розі Протопопівського бульвару (нині вул. Котляревського) і Мало-Петровської вул. (нині вул. Небесної Сотні). Учні мали можливість користуватися винятково багатою бібліотекою, що налічувала 4022 назв, 6733 книг. З-поміж різноманітних цінних видань тут на той час, зокрема, зберігалася відоме Пересопницьке євангеліє 1556–1561 рр., подароване в 1701 р. Переяславському єпископському престолу гетьманом І. Мазепою [Духовна семінарія, 2020].

Семінаристи отримували доволі ґрунтовну загальну (переважно гуманітарну) та спеціальну освіту. Тут викладалися латина, давньогрецька, французька, російська мова, російська та загальна (всесвітня) історія, історія літератури, логіка, філософія, психологія, математика, фізика, природознавство, географія, святе письмо, закон божий, катехізис, гомілетика (наука про церковне красномовство), літургіка, словесність, чистопис, малювання, співи [Там саме]. Останній предмет викладав відомий своїми музичними композиціями на слова Т. Г. Шевченка Гордій Павлович Гладкий, який від 1870 р. і до своєї смерті в 1894 р. працював у семінарії диригентом хору та учителем хорового співу [Гладкий, 1992, с. 174-175]. «Серед семінаристів тоді панували українські національні настрої», – згадував пізніше друг І. Я. Чаленка Г. Г. Ващенко, який також навчався в той час у семінарії. «Тому не дивно, – писав він, – що з Полтавської семінарії ...вийшло багато видатних українських діячів. Одночасово зі мною (щоправда в різних клясах) учились у ній Симон Петлюра, поет і письменник Капельгородський Пилип, відомий літературознавець і етнограф Щепотьев Володимир, видатний знавець грецької філософії Чаленко Іван. А скільки вийшло невідомих скромних українських діячів у галузі народної освіти! Справа в тому, що багато семінаристів і єпархіялок ... після закінчення освіти працювали на селах як вчителі народних шкіл» [Ващенко, 1955, кн. 2, с. 35-36]. Це цілком пояснює той факт, що багато з семінаристів (як, наприклад, вже згадані С. В. Петлюра та В. О. Щепотьев, а також історик Л. В. Падалка та історик права академік О. І. Левицький, музикознавець, літератор і книговидавець Г. І. Маркевич, фундатор української бібліотеки імені С. Петлюри в Парижі І. П. Рудичів та інші) [Духовна семінарія] пізніше стали активними учасниками українського руху.

Завершивши цей етап навчання І. Я. Чаленко вступив до Санкт-Петербурзької духовної академії [Білоусько, 2009]. Одним з його наставників був І. І. Сергієв (Іоанн Кронштадтський), якому тодішній студент І. Я. Чаленко інколи допомагав при проведенні церковних служб [Спогади, 2020].

Саме під час навчання в академії він суттєво вдосконалив знання іноземних мов та зацікавився проблемами моралі. В цьому йому сприяв церковний історик та богослов професор О. О. Бронзов [Бронзов, 2020; Бронзов, 1901], який читав на курсі І. Я. Чаленка лекції з історії давньогрецької літератури, які пізніше були опубліковані [Бронзов, 1896]. Саме він і захопив талановитого юнака до вивчення проблем античної етики, якими цікавився сам, і навіть оприлюднив розлогу монографію, в якій порівнював етичні погляди Аристотеля та Томи Аквінського [Бронзов, 1884]. І. Я. Чаленко завзято працював над кандидатською дисертацією, присвяченій проблемам моралі у поглядах давньогрецьких

мислителів. Як пізніше згадував Г. Г. Ващенко, тему дослідження «дав йому професор Петербурзької духовної академії О. О. Бронзов, людина позбавлена найменшої оригінальності, але з великою ерудицією» [Ващенко, 1957, кн. 11, с. 1278]. Завершивши навчання у 1898 р. [Павловский, 1913, с. 50] зі ступенем кандидата богослов'я, молодий учений повернувся на батьківщину.

В цей час Полтава являла собою скромне патріархальне місто з дрібними кустарними підприємствами. Невеликі фабрики виробляли суто побутові «дрібниці»: цеглу, фарби, суконні тканини, свічки, мило, тютюн, горілку та пиво. Її населення на початку ХХ ст. становило близько 53 тис. мешканців (тоді як у сусідньому Харкові – 176 тис., у Києві – 250 тис., в Одесі – 415 тис.).

Як зауважував В. А. Савченко, «патріархальна Полтава зберігала всі особливості українського міста, і це виявлялося в мові, одязі, побуті (на Полтавщині українці становили 92% населення). У місті в 60-90-ті роки ХІХ століття активно діяли «Громада», «Унія», «Братство тарасівців» – гуртки української національно-демократичної інтелігенції. Полтавська й Чернігівська губернії були єдиними районами України, де збереглися та продовжували свою історію «старосвітські поміщики», де значним і впливовим прошарком були українські дворяни – «шляхтичі», в більшості своїй зобов'язані своїми титулами козацькій шаблі своїх предків з ХVІІ століття» [Савченко, 2006].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. І. Я. Чаленко працював викладачем латинської мови у Полтавському духовному училищі та законовчителем у народних училищах м. Полтава (1898–1900), викладачем святого письма Полтавської духовної семінарії (1900–1906), викладачем арифметики Полтавського жіночого єпархіального училища (з 1906). Викладав також російську літературу у Полтавських комерційному (з 1900) та землемірному (з 1909) училищах [Білоусько, 2009; Сведения, 1902; Сведения, 1903; Сведения, 1904; Сведения, 1905].

Водночас, увесь цей час І. Я. Чаленко наполегливо продовжував наукову роботу [Мірошниченко, 2019, с. 111], результатом якої стала публікація в 1912 р. двотомної монографії [Чаленко, 1912; Чаленко, 1912а], що була високо оцінена видатними вченими Російської імперії. Зокрема, відомий російський філософ В. В. Розанов, прочитавши її, звернув увагу на надзвичайно ґрунтовну джерельну базу дослідження та широку ерудицію вченого: «Дійсно колосальну працю п. Чаленка, яка обертається в неоглядній літературі як стародавніх класиків, грецьких та римських, так і нових учених, але переважно німецьких, буде оцінено і розібрано в спеціальних богословських і церковних журналах... Але у праці цієї є сторона на яку має бути звернено увагу і в загальній періодиці. Це працелюбність і неоглядна начитаність у вчених літературах людини, яка живе у провінційній глушині, де немає ані університету, ані духовної академії, а є лише, ймовірно, дуже багата, адже дуже стара, – бібліотека в Полтавській семінарії; і є близькість Києва, міста з книжковими скарбами університету та духовної академії» [Розанов, 2007, с. 40].

В другій половині 1912 – на початку 1913 рр., основні ідеї, викладені в його монографії, були оформлені у вигляді статей та опубліковані в одному з найвідоміших на теренах Російської імперії релігійних періодичних видань – журналі «Христианские чтения» [Чаленко, 1912б; Чаленко, 1913].

На основі монографії в 1913 році І. Я. Чаленко захистив у Санкт-Петербурзькій духовній академії дисертацію на здобуття наукового ступеня магістра богослов'я «Независимость христианского учения о нравственности от этики античных философов» [Зарин, 1912].

У своїх спогадах, опублікованих вже після Другої світової війни, відомий український педагог Г. Г. Ващенко, писав: «Чаленко був типовий науковий робітник. 15 років він з великою впертістю працював над магістерською дисертацією на тему «Незалежність грецької філософії від християнського вчення про мораль». ... Чаленко написав на цю тему кандидатську дисертацію, а потім переробив її на дуже цікаву й коштовну магістерську дисертацію. Перш за все звертав на себе увагу її розмір. Вона

складалася з двох томів: перший, сама дисертація, мав 900 великих сторінок, і другий, бібліографія, себто перелік використаних автором книжок з переказом їх змісту, мав 600 сторінок. Можна уявити собі, скільки праці поклав Чаленко у свою дисертацію. Це була справді титанична робота фізично маленького чоловіка» [Ващенко, 1957, кн. 11, с. 1278].

Але не самі лише квантитативні показники вражали Г. Г. Ващенка. «...Справа не лише в розмірах роботи, – писав він, – і своїм змістом вона надзвичайно коштовна. Це ґрунтовна, розроблена до деталей історія грецької філософії, що перевищує відомі німецькі курси Фалькенберга і Вільденбанда. З особливою ґрунтовністю написаний розділ дисертації, присвячений Сократові. Коли в більшості курсів історії філософії поглядам Сократа приділяється порівняно мало місця, бо він не залишив після себе писаних творів, і погляди ці часто розглядаються разом з поглядами Платона, то Чаленко присвятив Сократові великий розділ, у якому, вказуючи на зв'язок між філософією Сократа й Платона, він ставить завдання чітко розмежувати погляди цих двох великих філософів-ідеалістів. Дуже жалко буде, коли цей видатний твір українського вченого марно загине для нашого суспільства. А така небезпека безперечно існує» [Ващенко, 1957, кн. 11, с. 1278].

Після захисту дисертації й до 1917 р. І. Я. Чаленко недовго викладав в Одесі, потім у чині дійсного статського радника був інспектором народних училищ на Смоленщині у м. Рославль [Булава, 2019, с. 246].

На початку 1918 року міністром освіти в уряді Центральної Ради Іваном Степенком Чаленко був призначений директором міської учительської семінарії імені М. Драгоманова [Ващенко, 1957, кн. 11, с. 1278] з 4-х річним курсом навчання в Полтаві на вулиці Пушкінській (тепер вул. Пушкіна), 30 (нині в цій будівлі розташовано Палац дитячої та юнацької творчості). Метою навчального закладу була підготовка вчителів для викладання церковно-парафіяльних школах. Приміщення з великим актовим залом новостворений навчальний заклад ділив з музичним училищем (з початку 20-х рр. – музтехнікумом).

За українізацію навчального закладу І. Я. Чаленко влітку 1919 року був заарештований денікінською контррозвідкою (разом з його товаришем – Григорієм Ващенком, який на той час також був директором учительської семінарії, але іншої – Другої учительської семінарії імені Б. Грінченка, що розташовувалася на Шведській могилі [31]). В опублікованих у журналі «Визвольний шлях» вже наприкінці 50-х років ХХ ст. спогадах «Історія однієї школи» Г. Г. Ващенко доволі докладно описав їхнє спільне перебування в камері, побут та спілкування [Ващенко, 1957, кн. 11, с. 1278; кн. 12, с. 1381-1383, 1389]. Завдяки втручання громадськості, а також полтавського предводителя дворянства М. І. Герценвіца та відомого письменника та громадського діяча В. Г. Короленка І. Я. Чаленко уник розстрілу [Гавриленко, 1997, с. 83; Ващенко, 1957, кн. 12, с. 1389, 1392], але був усунений денікінською військовою адміністрацією з посади.

І. Я. Чаленко брав активну участь у створенні Українського університету в Полтаві [Андрієвський, 1937, с. 98; Історико-філологічний, 2020, с. 13; 34]. Читав лекції з філософії студентам його історико-філологічного факультету [Булава, 2019, с. 246]. Відомий історик В. Н. Андрієвський [Андрієвський, 2020; Остапко, 2003] пізніше згадував: «Щодо лекторів, то поза професорами Харківського університету, які на зразок професорів правничого факультету мали доїжджати до нас із Харкова, мав я на увазі ще й наші місцеві наукові сили: насамперед членів громади Вадима Щербаківського та Володимира Щепотієва, а потім директора яворівської й першої полтавської української ім. Ів. Котляревського гімназії Івана Прийму, що перебував в Полтаві як «закладник», та мого товариша по службі в комерційній школі Івана Чаленка» [Андрієвський, 1937, с. 99]. Ще один освітянин, у подальшому емігрант Симон Наріжний писав: «З місцевих полтавських сил пригадую цілий ряд осіб: Ів. Чаленка, автора великої 2-х томової магістерської дисертації про незалежність християнської етики від античної філософії – викладав історію філософії і був першим секретарем університету...» [Наріжний, 1930, с. 15].

До українського університету вступило багато української молоді – здебільшого колишніх гімназистів і семінаристів. За оцінкою Г. Г. Ващенка, «рівень підготовки

студентів був нормальний, у всякому разі значно вищий, ніж студентів, що вчилися у советських школах у середині 20-х років і далі. Студенти ставились з великою уважністю до лекцій. Заля, де читались лекції, була завжди переповнена слухачами. Також ретельно працювали студенти в кабінетах і лабораторіях. Наслідком цього, з Полтавського університету, що потім був перетворений на інститут народної освіти, вийшло декілька добрих викладачів високих шкіл і науковців, що викладали у високих школах міста Харкова» [10, кн. 6, с. 55]. Але влітку 1919 р. діяльність університету була перервана. «Полтаву зайняли денікінці і перетворили український університет у Полтаві на російську школу. На місце Левицького, що вийшов на Кубань, на посаду ректора був призначений Ковалевський. Українські педагоги були звільнені, а на їх місце були призначені росіяни або малороси» [Ващенко, 1955 кн. 6, с. 55].

З 1918 до 1927 рр. І. Я. Чаленко викладав курси філософії, новітньої філософії, філософії історії, загальнонаукової методології, логіки, історії педагогіки [Булава, 2019, с. 246; Інститут народної, 2020, с. 20]. У квітні 1921 р. його було обрано секретарем новоутвореного Полтавського інституту народної освіти. З 1920 р. він – голова педради Полтавської педагогічної школи імені М. Драгоманова (на той час вважалося, що керівництво навчальними закладами має бути виключно колегіальним). У 1925 р., коли, внаслідок тогочасних освітніх реформ педагогічну школу було реорганізовано й перетворено на Полтавський педтехнікум, І. Я. Чаленко став його директором [Булава, 2019, с. 246; Інститут народної, 2020, с. 20]. Оскільки навчальний заклад і надалі ділив приміщення з музичним технікумом, і сам І. Я. Чаленко, і викладачі, й студенти часто ходили до свого актового залу, де виступав самодільний оперний театр. У цей період великим успіхом користувалися поставлені трупною опери «Наталка Полтавка», «Запорожець за Дунаєм», «Кармен», «Севільський цирюльник», «Травіата», «Аїда» та інші [Палац, 2020]. Протягом цього періоду життя вчений продовжував тісно дружити Г. Г. Ващенком, з українським музикознавцем, фольклористом, педагогом В. О. Щепотьєвим, який у березні 1928 р. був заарештований як член СВУ [Ротач, 1993, с. 63]. Мав також багато інших «компрометуючих», з точки зору радянського істеблішменту, зв'язків.

Вочевидь, саме проукраїнські настрої І. Я. Чаленка та його контакти з іншими представниками проукраїнськи налаштованої інтелігенції стали причиною того, що з початком процесів переслідування української інтелігенції в 1927 р. у 48-годинний термін за наказом з ДПУ він був висланий разом з дружиною та дітьми до м. Ізюм Харківської області [Гавриленко, 2007, с. 107-108], де працював учителем української мови та літератури в школі №3, займався науковою діяльністю. Його тогочасні дослідження містили квінтесенцію найсучасніших на той час педагогічних теорій та виходили друком в радянській періодиці [Чаленко, 1929].

Водночас, раніше опубліковані філософські праці вченого вилучалися з публічних та приватних бібліотек як «ідеологічно шкідливі». На той час це було поширеною практикою. «...Я згадую про дуже коштовну працю професора Чаленка «З історії грецької філософії», – із сумом зауважував вже після закінчення другої світової війни Г. Г. Ващенко. – Я її мав, але пропала у мене під час евакуації, а большевики, де тільки могли, нищили її ще в двадцятих роках біжучого століття. Так саме я лише в загальних рисах згадую наукові праці професорів Щепотьєва і Воропая, бо не маю їх при собі. Певен також, що й ці праці давно вже знищені большевиками» [Ващенко, 1955, кн.1, с. 45].

Протягом усього періоду життя в Ізюмі І. Я. Чаленко перебував під адміністративним наглядом. У 1937 р. його стали часто викликати на допити, схилити до дачі показань на своїх друзів та знайомих. За однією з версій, моральний тиск призвів до серцевого нападу та смерті. За іншою – його загибель стала наслідком тортур. Адже в розпал державного терору органи НКВС не обмежували себе у методах «фізичного впливу» [Шуйський, 2013] і потім доволі часто інформували родичів закатованих осіб про

начебто цілком природні причини смерті підслідних, а іноді й зовсім не повідомляли про загибель.

З усього зазначеного можемо дійти *висновку*, що доля І. Я. Чаленка склалася так само, як і доля багатьох представників національної інтелігенції, які в умовах ідеологічного тиску з боку тоталітарної держави змушені були провадити «творчий пошук» виключно у межах дозволеного партійною цензурою, але все ж продовжували зберігати і намагалися розвивати національно-культурні цінності. На жаль, значна частина наукового доробку українського філософа та педагога до нашого часу не збереглася. Та все ж у розпорядженні сучасних дослідників є достатньо матеріалів, що дозволяють доволі повно висвітлити його життєвий шлях, як і долю інших тогочасних науковців, які, не бажаючи залишати Вітчизну та зберігаючи вірність власним ідеалам, опинився в жорстких умовах морального і фізичного терору та репресій. До певної міри саме завдяки діяльності таких людей, більшість імен яких пущено в непам'ять, збереглася українська самосвідомість і нині ми можемо говорити про безперервність та наступність у розвитку вітчизняної філософії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Агамбен Дж. Грядущее сообщество / пер. с ит. Дм. Новикова. М.: Три квадрата, 2008. 144 с.

Андрієвський Віктор Никанорович. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/component/content/article?id=8647>

Андрієвський В. Український університет у Полтаві. *Календар-альманах «Дніпро» на звичайний рік 1938*. Річник XV. Львів: Укр. т-во допомоги емігрантам з України у Львові, 1937. С. 97-102. URL: http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12291

Білоусько О. А., Пустовіт Т. П. Чаленко Іван Якович. *Полтавіка. Полтавська енциклопедія. Т. 12: Релігія і церква*. Полтава: «Полтавський літератор», 2009 URL: <http://history-poltava.org.ua/?p=6816>

Бронзов Александр Александрович. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Бронзов,_Александр_Александрович

Бронзов Александр Александрович. *Православная богословская энциклопедия или богословский энциклопедический словарь. Т. 2: Археология – Бюхнер* / под ред. А.П. Лопухина. Петроград: Тип. А. П. Лопухина, 1901. Стб. 1142-1275.

Бронзов А. А. Конспект лекций по истории греческой литературы. Санкт-Петербург: [1896]. Литогр.

Бронзов А. А. Аристотель и Фома Аквинат в отношении к их учениям о нравственности пред лицом Евангелия. С.-Петербург: Тип. Елеонского и К, 1884. 591 с.

Булава Л. М. Чаленко Іван Якович. *Генезис освіти зі спеціальностей факультету історії та географії. Збірник статей, матеріалів і біографічних довідок. Наукове видання, присвячене 105-річчю Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*. Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2019. С. 246.

Ващенко Г. До історії національних рухів у Полтаві і на Полтавщині : Спогади. *Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник*. 1955. Кн. 1. Річник II (VIII). С. 44-53; Кн. 2. Річник II (VIII). С. 29-39; Кн. 6. Річник II (VIII). С. 54-62.

Ващенко Г. Історія однієї школи (спогади). *Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник* (Лондон). Кн. 11(121). грудень 1957. С. 1278 URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/4452-vizvolniy-shlyah-1957-kn-11-121/> ; Кн. 12(122), грудень 1957. С. 1381-1383, 1389. URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/4453-vizvolniy-shlyah-1957-kn-12-122/>

Від церковно-учительської школи до галузевого інституту. URL: <https://www.0532.ua/news/396961/vid-cerkovno-ucitelskoi-skoli-do-galuzevogo-institutu>

Гавриленко А. Д. Валківчани у спогадах, документах та інше. Харків: Курсор, 2007. 405 с.

Гавриленко А. Д. Доля роду Яцька Засядька, полковника Лубенського, протягом трьох з половиною століть. *Український засів*. 1997. № 4–6. С. 78-89.

Гладкий Гордій Павлович. *Полтавщина: Енциклопедичний довідник* / за ред. А.В. Кудрицького. Київ : Українська енциклопедія, 1992. С. 174-175.

Духовна семінарія. URL: <https://www.pdaa.edu.ua/content/duhovna-seminariya>.

Заруба В. М. Козацька старшина гетьманської України (1648-1782): персональний склад та родинні зв'язки. Київ: Ліра, 2011. 918 с.

Зарин С. М. Критические замечания, сделанные на магистерском коллоквиуме И. Я. Чаленка вторым официальным оппонентом: И. Я. Чаленко. Независимость христианского учения о нравственности от этики античных философов. В связи с религиозно-метафизическими основами христианского учения с одной стороны, и учения греческих и римских философов, с другой. Часть 1. Исторический обзор литературы предмета. Ч. 2. История античной философской этики, в её отношении к христианскому учению о нравственности. Полтава, 1912. *Христианские чтения*. 1913. № 7-8. С. 955-980.

Інститут народної освіти та Інститут соціального виховання. *Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка*. С. 17-25. URL: <http://www.logos.biz.ua/proj/korolenka/pdf/017.pdf>

Історико-філологічний факультет у Полтаві. *Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка*. С. 13-16. URL: www.logos.biz.ua/proj/korolenka/pdf/013.pdf

Капельгородський П. Й. Записки семінарста. *Капельгородський П. Й. Твори. В 2 т. Т. 2: Повісті, оповідання, п'єси, гуморески, поезії, публіцистика, спогади*. Київ: Дніпро, 1982. С. 5–76.

Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века). Санкт-Петербург: Алетейя. 2000. URL: <http://www.ukrhistory.narod.ru/texts/miller-pr1.htm>.

Мірошніченко В. Морально-етичні аспекти педагогічної діяльності викладача Полтавського ІНО І. Я. Чаленка. *Педагогічні науки*. 2019. № 74. С. 111-114.

Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. 1. Киев: Типо-литогр. С.В.Кульженко, 1908. 519 с.

Наріжний С. Полтавський університет. *Тризуб: тижневик*. Париж. 1930. Ч. 6 (214). С. 12-16; Ч. 7 (215). С. 7-10; Ч. 8 (216). С. 10-14, 15. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/component/content/article?id=12292>

Осташко Т. С. Андрієвський Віктор Никанорович. *Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2003. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Andriievskiy_V

Павловский И. Ф. Чаленко Иван Яковлевич. Первое дополнение к «Краткому биографическому словарю ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века». Полтава: Т-во Печатного дела, 1913. С. 50.

Палац дитячої та юнацької творчості (колишня будівля Полтавського музичного училища Д. В. Ахшарумова). URL: http://poltavahistory.inf.ua/hisp_u_36.html

Розанов В. В. И. Я. Чаленко. Независимость христианского учения о нравственности от этики античных философов. *Розанов В. В. Собрание сочинений. Т. 23: На фундаменте прошлого (Статьи и очерки 1913-1915 гг.)*. М.: Республика; СПб.: Росток, 2007. С. 40-42. URL: http://platonanet.org.ua/load/knigi_po_filosofii/istorija_russkaja/rozanov_v_v_sobranie_sochinenij_tom_23_na_fundamente_proshlogo_stati_i_ocherki_1913_1915_gg/15-1-0-4510

Ротач О. П. Чаленки. *Полтавіка. Полтавська енциклопедія. Т. 12: Релігія і церква*. Полтава: «Полтавський літератор», 2009. URL: <http://history-poltava.org.ua/?p=6815>

Ротач П. Затоїтане вогнище: Володимир Щепотьев як творча особистість і жертва сталінізми. *Архівний збірник*. Полтава, 1993. С. 56–65.

Савченко В. А. Симон Петлюра. Харьков : Фолио, 2006. 414 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001912

Сведения о лицах, состоящих на службе в духовноучебных заведениях Полтавской епархии в начале 1902–1903 учебного года. *Полтавские епархиальные ведомости*. ЧН. 1902. № 30. 20 окт. С. 857-876; № 31. 1 нояб. С. 893-901.

Сведения о лицах, состоящих на службе в духовноучебных заведениях Полтавской епархии в начале 1903–1904 учебного года. *Полтавские епархиальные ведомости*. ЧН. 1903. № 31. 1 нояб. (доп.). С. 1-19.

Сведения о лицах, состоящих на службе в духовноучебных заведениях Полтавской епархии в начале 1904–1905 учебного года. *Полтавские епархиальные ведомости*. ЧН. 1904. № 30. 20 окт. (доп.). С. 1-10; № 31. 1 нояб. (доп.). С. 11-19.

Сведения о лицах, состоящих на службе в духовноучебных заведениях Полтавской епархии в начале 1905–1906 учебного года. *Полтавские епархиальные ведомости*. ЧН. 1905. № 33. 20 нояб. С. 749-758.

Спогади Анатолія Дмитровича Гавриленка про свого діда – І. Я. Чаленка (у форматі ogg). Ч. 1. URL: http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=8520

Чаленко И. Я. Независимость христианского учения о нравственности от этики антич. философов: В связи с религиозно-метафизическими основаниями христианского учения, с одной стороны, и учения греческих и римских философов, с другой. Ч. 1: Исторический обзор литературы предмета. Полтава: Электр. тип. Г. И. Маркевича, 1912а. XVIII, 614 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/3066604/>

Чаленко И. Я. Независимость христианского учения о нравственности от этики античных философов: В связи с религиозно-метафизическими основаниями христианского учения, с одной стороны, и учения греческих и римских философов, с другой. Ч. 2 : История античной философской этики, в ее отношении к христианскому учению о нравственности. Полтава: Электр. тип. Г. И. Маркевича, 1912б. 1190 с.

Чаленко И. Я. Основные черты морально-психологического типа христианина по новозаветному учению. *Христианские чтения*. 1912. № 6. С. 717-741. URL: <http://www.xpa-spb.ru/libr/Chalenko-I/osnovnye-cherty-hristianina-6.pdf>; № 7-8. С. 866-891. URL: <http://www.xpa-spb.ru/libr/Chalenko-I/osnovnye-cherty-hristianina-7-8.pdf>; № 9. С. 1003-1023. URL: <http://www.xpa-spb.ru/libr/Chalenko-I/osnovnye-cherty-hristianina-9.pdf>

Чаленко И. Я. Ближайшие задачи христианской апологетики при исследовании вопроса об историческом происхождении христианства и христианской морали. *Христианские чтения*. 1913. № 7-8. С. 944-954. URL: <http://christian-reading.info/data/1913/0708/1913-0708-06.pdf>

Чаленко І. Я. До професіограми педагога радянської масової трудової школи. *Шлях освіти*. 1929. № 4. С. 123–149.

Шевчук М. Полтавський педагогічний і Національна революція 1918-1920 років. URL: https://bastion.tv/poltavskij-pedagogichnij-i-nacionalna-revoluciya-1918-1920-rokiv_n35094

Шуйський І. Застосування органами державної безпеки УРСР методів морального та фізичного впливу на підслідних у період «Великого терору» в Україні. *Радянські органи державної безпеки в Україні (1918–1991 рр.): історія, структура, функції: матеріали круглого столу, 19 грудня 2013 р., м. Київ* / упоряд.: О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. С. 218-228.

Гавриленко Олександр

доктор юридичних наук, професор,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
професор кафедри міжнародного і європейського права,
майдан Свободи, 6, Харків, 61022, Україна
E-mail: o.gavrylenko@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5554-4919>

Садовніков Олег

кандидат філософських наук, доцент,
Національний фармацевтичний університет,
доцент кафедри філософії та соціології,
вул. Пушкінська, 53, Харків, 61002, Україна
E-mail: sadovnikovok@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9777-4173>

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2021

Схвалено до друку: 08.06.2021

**UKRAINIAN PHILOSOPHER AND EDUKATOR IVAN YAKOVYCH CHALENKO
(1873-1937): A FIGURE ON THE BACKGROUND OF THE AGE**

Havrylenko Oleksandr

Doctor of Science (Law), Full Professor,
V.N. Karazin Kharkiv National University,
Professor at the Department of International and European Law.
Maidan Svobody, 6, Kharkiv, 61 022, Ukraine
E-mail: o.gavrylenko@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5554-4919>

Sadovnikov Oleg

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
National University of Pharmacy,
Associate Professor at the Department of Philosophy and Sociology,
53, Pushkinska str., 61002, Kharkiv, Ukraine
E-mail: sadovnikovok@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9777-4173>

ABSTRACT

In the article, based on the analysis of a wide range of sources and literature, the process of formation and development as a researcher of ancient philosophical thought, linguist and teacher from Poltava I. Chalenko, a talented scientist, an outstanding personality who fell into the grindstone of historical events of the first half of the twentieth century. His life, work and scientific heritage provide an opportunity to clearly see what was the basis for the development of contemporary philosophical thought in Ukraine, how philosophical views were formed and directed in the face of continuous ideological change and what determined the preservation of the basic foundations of Ukrainian philosophy.

Scientific works of I. Chalenko, which in Soviet times for ideological reasons were removed from bookstores and destroyed, contain many layers of information and original scientific conclusions, which provides an opportunity not only to include I. Chalenko to the circle of well-known specialists in the field of philosophy and its history in Poltava region, but also to emphasize the need to pay more attention to the scientific work of educators (philosophers, historians, philologists, etc.) who did not live and work in large university centers, such as Kharkiv, Kyiv, Odessa, but in small towns, where then also developed education and science.

Attention is drawn to the fact that in 1918 I. Chalenko, who then held the position of director of the Teachers' Seminary, at the same time took an active part in the establishment of the Ukrainian University in Poltava, lectured on philosophy to students of its Faculty of History and Philology. Until 1927 he taught courses in philosophy, modern philosophy, philosophy of history, general scientific methodology, logic, history of pedagogy in various educational institutions of the city. In 1921 he was elected secretary of the newly formed Poltava Institute of Public Education. Since 1920 he has been the chairman of the board of the Poltava Pedagogical School named after M. Drahomanov. In 1925, when, as a result of the educational reforms of that time, the pedagogical school was reorganized and transformed into the Poltava Pedagogical College, I. Chalenko became its director. For various «compromising», from the point of view of the Soviet regime, connections and pro-Ukrainian sentiments with the beginning of the

processes of persecution of the Ukrainian intelligentsia in 1927, I. Chalenko was administratively expelled from Poltava region, and in 1937 he was physically destroyed. It is emphasized that the fate of the scientist was the same as the fate of many members of the national intelligentsia, who under ideological pressure from the totalitarian state continued to be moral leaders and educators, preserved and tried to expand national and cultural values.

Keywords: history of philosophical thought, Ukraine, philosophy, ethics, pedagogy, historical personalism, totalitarianism.

REFERENCES

- Andriyevsky, V. (1937). Ukrainian University near Poltava. *Calendar-almanac "Dnipro" for the year 1938. Richnik XV*. Lviv: Ukr. t-in of assistance to emigrants from Ukraine near Lviv. 97-102. URL: http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12291
- Andrievsky Victor Nikanorovich. (2020). URL: <http://histpol.pl.ua/ru/component/content/article?id=8647>
- Belousko, O.A., Pustovit, T.P. (2009). Chalenko Ivan Yakovlevich. *Poltavica. Poltavian encyclopedy. Vol. 12: Religion and the Church*. Poltava: «Poltava Writer». URL: <http://history-poltava.org.ua/?p=6816>
- Bronzov Alexander Alexandrovich. (2020). URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Бронзов,_Александр_Александрович
- Bronzov Alexander Alexandrovich. (1901). *Orthodox theological encyclopedia or theological encyclopedic dictionary. Vol. 2: Archeology – Buchner* / ed. A.P. Lopukhina. Petrograd: Type. A.P. Lopukhina, 1142-1275.
- Bronzov, A.A. (1896). *Synopsis of lectures on the history of Greek literature*. St. Petersburg: Литограф.
- Bronzov, A.A. (1884). *Aristotle and Thomas Aquinas in relation to their teachings on morality in the face of the Gospel*. St. Petersburg: Type. Eleonsky and K.
- Bulava, L.M. (2019). Chalenko Ivan Yakovich. *The genesis of the education of the specialties to the Faculty of History and Geography. Collection of articles, materials and biographical evidence. In science, assignment of the 105th degree of the Poltava National Pedagogical University to the name of V.G. Korolenka*. Poltava: PNPU imeni V.G. Korolenka. 246.
- Chalenko, I.Ya. (1929). Before the professiographers of the teacher of the Radianske Mass Labor School. *Road of education*, 4, 123-149.
- Chalenko, I.Ya. (1913). Immediate tasks of Christian apologetics in the study of the question of the historical origin of Christianity and Christian morality. *Christian readings*, 7-8, 944-954. URL: <http://christian-reading.info/data/1913/0708/1913-0708-06.pdf>
- Chalenko, I.Ya. (1912). *The independence of the Christian doctrine of morality from the ethics of antiquity. philosophers: In connection with the religious and metaphysical foundations of Christian teaching, on the one hand, and the teachings of Greek and Roman philosophers, on the other. Part 1: Historical review of the literature of the subject*. Poltava: Electr. type. G.I. Markevich. URL: <https://www.twirpx.com/file/3066604/>
- Chalenko, I.Ya. (1912). *Independence of the Christian doctrine of morality from the ethics of ancient philosophers: In connection with the religious and metaphysical foundations of Christian doctrine, on the one hand, and the teachings of Greek and Roman philosophers, on the other. Part 2: The history of ancient philosophical ethics, in its relation to the Christian doctrine of morality*. Poltava: Electr. type. G.I. Markevich.
- Chalenko, I.Ya. (1912). The main features of the moral and psychological type of a Christian according to the New Testament teaching. *Christian readings*, 6, 717-741. URL: <http://www.xpa-spb.ru/libr/Chalenko-I/osnovnye-cherty-hristianina-6.pdf>; No. 7-8. S. 866-891. URL: <http://www.xpa-spb.ru/libr/Chalenko-I/osnovnye-cherty-hristianina-7-8.pdf>; No. 9. P. 1003-1023. URL: <http://www.xpa-spb.ru/libr/Chalenko-I/osnovnye-cherty-hristianina-9.pdf>
- From the church-teacher's school to the galuzeo institute. (2020). URL: <https://www.0532.ua/news/396961/vid-cerkovno-ucitelskoi-skoli-do-galuzevogo-institutu>

- Gladky Gordiy Pavlovich. (1992). *Poltava region: Encyclopedic reference book* / ed. A.V. Kudrytsky. Kyiv: Ukrainian Encyclopedia, 174-175.
- Havrylenko, A. D. (1997). The destiny of the family of Jacek Zasyadko, Colonel of Lubny, for three and a half centuries. *Ukrainian sowing*, 4–6, 78-89. (In Ukrainian).
- Havrylenko, A. D. (2007). *Valkivites at memoris, documents and another*. Kharkiv: Cursor.
- Information on persons serving in theological educational institutions of the Poltava diocese at the beginning of the 1902–1903 academic year. (1902). *Poltava diocesan records*, 30, 20 Oct., 857-876; 31, 1 Nov., 893-901.
- Information on persons serving in theological educational institutions of the Poltava diocese at the beginning of the 1903–1904 academic year. (1903). *Poltava diocesan records*, 31, 1 Nov., 1-19.
- Information on persons serving in theological educational institutions of the Poltava diocese at the beginning of the 1904–1905 academic year. (1904). *Poltava diocesan records*, 30, 20 Oct., 1-10; 31, 1 Nov., 11-19.
- Information on persons serving in theological educational institutions of the Poltava diocese at the beginning of the 1905–1906 academic year. (1905). *Poltava diocesan records*, 33, 20 Nov., 749-758.
- Institute of National Education and Institute of Social Welfare. (2020). *Poltava National Pedagogical University named V.G. Korolenka*. 17-25. URL: <http://www.logos.biz.ua/proj/korolenka/pdf/017.pdf>
- Kapelgorodsky, P.Y. (1982). Notes of a seminarian. *Kapelgorodsky P.Y. Writings. In 2 vols. Vol. 2: Stories, short stories, plays, humoresques, poetry, journalism, memoirs*. Kyiv: Dnipro, 5–76.
- Memoirs of Anatoly Dmytrovych Havrylenko about his grandfather - I. Ya. Chalenko (in ogg format). Part 1. URL: http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=8520
- Miller, A. I. (2000). «Ukrainian question» in the policy of the authorities and Russian public opinion (second half of the 19th century). St. Petersburg: Aletheia. URL: <http://www.ukrhistory.narod.ru/texts/miller-pr1.htm>. (In Russian).
- Miroshnychenko, V. (2019). Moral and ethical aspects of pedagogical activity of the teacher of Poltava IPE I.Ya. Chalenko. *Pedagogical sciences*, 74, 111–114.
- Modzalevsky, V. L. (1908). *Malorossian pedigree*. Vol. 1. Kiev: Typo-lithograph. S. V. Kulzhenko. (In Russian).
- Narizhniy, S. (1930). Poltava University. *Trident: Tyzhnevnik*. Paris. Part 6 (214), 12-16; Part 7 (215), 7-10; Part 8 (216), 10-14, 15. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/component/content/article?id=12292>
- Ostashko, T.S. (2003). Andrievskiy Viktor Nikanorovich. *Encyclopedia of History of Ukraine: Vol. 1: A-B* / editorial board: V. A. Smoliiy (head) and in. NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Kiev: Naukova Dumka. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Andriievskiy_V
- Palace of childish and youthful creativity (colishnya of the Budivl of the Poltava Musical School D.V. Akhsharumov). (2020). URL: http://poltavahistory.inf.ua/hisp_u_36.html
- Pavlovsky, I.F. (1913). Chalenko Ivan Yakovlevich. *The first supplement to the «Short biographical dictionary of scientists and writers of the Poltava province from the middle of the XVIII century»*. Poltava: T-vo Pechatnogo dela, 50.
- Rotach, O. P. (2009). Chalenky. *Poltavica. Poltavian encyclopedia. Vol. 12: Religion and the Church*. Poltava: «Poltava Writer». URL: <http://history-poltava.org.ua/?p=6815>
- Rotach, P. (1993). Trampled in the fire: Volodymyr Shchepot'ev as a creative personality and a victim of steel. *Archivnyy zbirnik*. Poltava, 56–65.
- Roazanov, V.V. (2007). I. Chalenko. The independence of the Christian teaching on morality from the ethics of ancient philosophers. *V.V. Roazanov Collected Works. T. 23: On the foundation of the past (Articles and essays 1913-1915)*. Moscow: Republic; St. Petersburg: Rostock, 40-42. URL: http://platonanet.org.ua/load/knigi_po_filosofii/istorija_russkaja/roazanov_v_v_s_obranie_sochinenij_tom_23_na_fundamente_proshlogo_stati_i_ocherki_1913_1915_gg/15-1-0-4510

- Savchenko, V.A. (2006). *Simon Petliura*. Kharkiv: Folio. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01 ukr0001912
- Shevchuk, M. (2020). Poltava Pedagogical and National Revolution 1918-1920 years. URL: https://bastion.tv/poltavskij-pedagogichnij-i-nacionalna-revoljuciya-1918-1920-rokiv_n35094
- Shuisky, I. (2014). Stagnation by the authorities of the state security of the USSR of methods of moral and physical injected into the children of the period of the "Great Terror" in Ukraine. *Soviet organs of state security in Ukraine (1918–1991): history, structure, functions: materials of the round table, December, 19, 2013, Kyiv* / order: O.G. Bazhan, R. Yu. Podkur. Kyiv: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, 218-228.
- The Department of History and Philology at Poltava. (2020). Poltava National Pedagogical University named V.G. Korolenka, 13-16. URL: www.logos.biz.ua/proj/korolenka/pdf/013.pdf
- Theological Seminary. (2020). URL: <https://www.pdaa.edu.ua/content/duhovna-seminariya>.
- Vashchenko, G. (1955). To the history of national movements in Poltava and Poltava region: Memoirs. *The way of liberation. Socio-political and scientific-literary month*. Book. 1. Yearbook II (VIII), 44-53; Book 2. Yearbook II (VIII), 29-39; Book 6. Yearbook II (VIII), 54-62.
- Vashchenko, G. (1957). History of one school (memories). *The way of liberation. Socio-political and scientific-literary monthly* (London). Book 11 (121). December, 1278. URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/4452-vizvolniy-shlyah-1957-kn-11-121/>; Book 12 (122), December, 1381-1383, 1389. URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/4453-vizvolniy-shlyah-1957-kn-12-122/>
- Zarin, S.M. (1913). Critical remarks made at the master's colloquium by I.Ya. Chalenka as the second official opponent: I.Ya. Chalenko. The independence of the Christian teaching on morality from the ethics of ancient philosophers. In connection with the religious and metaphysical foundations of Christian teaching on the one hand, and the teachings of Greek and Roman philosophers, on the other. Part 1. Historical review of the literature of the subject. Part 2. The history of ancient philosophical ethics, in its relation to the Christian doctrine of morality. Poltava, 1912. *Christian readings*, 7-8, 955-980.
- Zaruba V. M. (2011). *Cossack foreman of Hetman Ukraine (1648-1782): personal composition and family ties*. Kyiv: Lira. (In Ukrainian).

Article arrived: 20.04.2021

Accepted: 08.06.2021